

FUQAROLARNING HUQUQ VA ERKINLIKLARIGA TAJOVUZ QILUVCHI HUQUQBUZARLIK SIFATIDA TUHMATNING TUSHUNCHASI VA HUQUQIY OQIBATLARI

Sobirova Nafosat Gulmirzo qizi

*O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi,
Ma'muriy huquq kafedrasida o'qituvchisi.*

Annotatsiya. *Mazkur ilmiy maqolada tuhmat fuqarolarning huquq va erkinliklariga tajovuz qiluvchi huquqbuzarlik sifatida har tomonlama tahlil qilingan. Unda tuhmat tushunchasining huquqiy mohiyati, uning asosiy belgilari va tarkibiy elementlari ochib berilgan. Xususan, tuhmatning ob'ektiv va sub'ektiv tomonlari, ya'ni shaxs haqida ataylab yolg'on ma'lumot tarqatish orqali uning sha'ni, qadr-qimmati va ishchanlik obro'siga putur yetkazish mazmuni ilmiy asoslangan holda yoritilgan. Maqolada tuhmatni haqorat va boshqa turdosh huquqbuzarliklardan farqlash masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Shuningdek, tuhmat uchun nazarda tutilgan ma'muriy, jinoiy va fuqarolik-huquqiy javobgarlik choralari, ularning huquqiy asoslari va qo'llanilish amaliyoti tahlil etilgan. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sharoitida, ayniqsa internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali tuhmat tarqatish holatlari va ularning huquqiy oqibatlari ham ko'rib chiqilgan. Maqolada sud amaliyoti misollari orqali tuhmatni isbotlash muammolari va ma'naviy zararni qoplash masalalari yoritilib, huquqiy himoya mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha takliflar ilgari surilgan.*

Kalit so'zlar. *tuhmat, yolg'on ma'lumot, sha'n va qadr-qimmat, ishchanlik obro'si, huquqbuzarlik, inson huquqlari, jinoiy javobgarlik, ma'muriy javobgarlik, ma'naviy zarar, internet tuhmati, sud amaliyoti, huquqiy himoya*

Inson huquq va erkinliklarini ta'minlash huquqiy davlatning eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Bu jarayonda shaxsning sha'ni, qadr-qimmati va ishchanlik obro'sini himoya qilish alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki mazkur nomoddiy ne'matlar insonning jamiyatdagi o'rni, ijtimoiy munosabatlardagi ishtiroki va o'z-o'zini anglashi bilan bevosita bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan qaraganda, tuhmat fuqarolarning huquq va erkinliklariga tajovuz qiluvchi eng jiddiy huquqbuzarliklardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Tuhmat tushunchasi huquq nazariyasida shaxs haqida ataylab yolg'on ma'lumot tarqatish orqali uning sha'ni, qadr-qimmati yoki ishchanlik obro'siga putur yetkazish deb ta'riflanadi. Bu ta'rifdan ko'rinib turibdiki, tuhmatning asosiy belgisi — tarqatilayotgan ma'lumotning yolg'onligi va uning shaxsga nisbatan salbiy ta'sir ko'rsatishga qaratilganligidir. Demak, tuhmatda axborot komponenti markaziy o'rinni egallaydi.

Yuridik jihatdan tuhmat huquqbuzarlik sifatida o'zining aniq tarkibiy elementlariga ega. Birinchi navbatda, uning ob'ekti sifatida shaxsning sha'ni, qadr-qimmati va ishchanlik obro'si qaraladi. Bu qadriyatlar fuqarolik huquqida nomoddiy ne'matlar sifatida e'tirof etiladi va

qonun bilan himoya qilinadi. Ushbu ob'ektlarga yetkazilgan zarar faqat moddiy emas, balki ma'naviy xarakterga ega bo'ladi.

Tuhmatning ob'ektiv tomoni — bu yolg'on ma'lumotni tarqatish harakatidir. "Tarqatish" tushunchasi keng ma'noga ega bo'lib, ma'lumotni kamida bir nafar uchinchi shaxsga yetkazishni anglatadi. Bu og'zaki suhbat, yozma bayonot, ommaviy axborot vositalari, internet tarmoqlari yoki boshqa vositalar orqali amalga oshirilishi mumkin. Agar ma'lumot faqat jabrlanuvchining o'ziga aytilgan bo'lsa, odatda bu tuhmat emas, balki haqorat sifatida baholanadi.

Sub'ektiv tomondan tuhmat to'g'ridan-to'g'ri qasd bilan sodir etiladi. Ya'ni huquqbuzar tarqatayotgan ma'lumotning yolg'on ekanligini anglaydi va uni tarqatish orqali jabrlanuvchining obro'siga putur yetkazishni istaydi. Shu jihat tuhmatni boshqa huquqbuzarliklardan farqlashda muhim ahamiyatga ega. Agar shaxs ma'lumotning yolg'on ekanligini bilmasa, bu holatda uning harakatlari boshqacha huquqiy baholanishi mumkin.

Tuhmat, ya'ni bila turib yolg'on, boshqa bir shaxsni sharmanda qiluvchi uydirmalarni tarqatish BHMning 20 baravaridan 60 baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi. Demak, tuhmat qilgan shaxs 20 mln 400 ming so'mgacha miqdorda jarima to'lashi mumkin.

Albatta, agar bu tuhmat ma'muriy huquqbuzarlik bo'lgan taqdirda jarima bilan qutulish mumkin. Ammo jinoyat bo'lsa, og'irroq oqibatlarga olib keladi.

Fuqaro ma'muriy javobgarlikka tortilgandan so'ng yana bir yil ichida yana kimgadir tuhmat qilsa, u jinoiy javobgarlikka tortiladi. Ya'ni, BHMning 200 baravarigacha miqdorda jarima yoki 300 soatgacha majburiy jamoat ishlari yoxud 2 yilgacha axloq tuzatish ishlari bilan jazolanishi mumkin.

Nashr qilish yoki boshqacha usulda ko'paytirilgan tarzda, shu jumladan ommaviy axborot vositalarida, telekommunikatsiya tarmoqlarida yoki Internet jahon axborot tarmog'ida joylashtirish orqali tuhmat qilinsa, BHMning 200 baravari jarimadan tortib 1 yilgacha ozodlikni cheklashgacha jazolanishi mumkin.

Xavfli residivist tomonidan, g'arazgo'ylik yoki boshqa past niyatlarda, og'ir yoki o'ta og'ir jinoyat sodir etishda ayblab tuhmat qilinsa, shuningdek, tuhmat og'ir oqibatlar kelib chiqishiga sabab bo'lsa, BHMning 300 baravari jarimadan tortib 3 yilgacha ozodlikni cheklashgacha jazo bilan jazolanishi mumkin.

Tuhmatni haqoratdan farqlash masalasi nazariy va amaliy jihatdan juda muhimdir. Haqoratda asosiy e'tibor shaxsni kamsitish shakliga qaratisa, tuhmatda axborotning mazmuni — ya'ni uning yolg'onligi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Masalan, kimnidir haqoratli so'zlar bilan atash haqorat hisoblanisa, uning haqida "u jinoyat sodir etgan" kabi yolg'on ma'lumot tarqatish tuhmat hisoblanadi. Demak, tuhmatda faktologik ma'lumot mavjud bo'lib, u tekshirilishi mumkin, haqoratda esa baholovchi fikr ustunlik qiladi.

Huquqni qo'llash amaliyotida tuhmat ishlari ko'pincha murakkab isbotlash jarayoni bilan bog'liq bo'ladi. Sud organlari, odatda, tarqatilgan ma'lumotning yolg'on yoki rostligini aniqlash uchun dalillar to'playdi. Bu jarayonda guvohlar ko'rsatmalari, hujjatlar, ekspertiza

xulosalari muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, internet orqali tarqatilgan tuhmat holatlarida raqamli dalillar — skrinshotlar, server ma'lumotlari, IP-manzillar kabi vositalar qo'llaniladi.

Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari rivoji tuhmatning yangi shakllarini keltirib chiqardi. Internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali yolg'on ma'lumotlarning tez va keng tarqalishi jabrlanuvchiga katta ma'naviy zarar yetkazishi mumkin. Bunday holatlarda tuhmatning ijtimoiy xavflilik darajasi yanada oshadi. Shu bois, ko'pgina davlatlarda kibertuhmatga qarshi maxsus huquqiy normalar ishlab chiqilmoqda.

Tuhmat uchun javobgarlik turlari milliy qonunchilikka qarab farq qiladi, ammo umumiy holda uchta asosiy shaklda namoyon bo'ladi: jinoiy, ma'muriy va fuqarolik-huquqiy javobgarlik. Jinoiy javobgarlik odatda tuhmatning og'ir shakllari uchun qo'llaniladi, masalan, ommaviy axborot vositalari orqali yoki og'ir oqibatlariga olib kelgan hollarda. Ma'muriy javobgarlik esa nisbatan yengil holatlarda qo'llanilishi mumkin. Fuqarolik-huquqiy javobgarlik doirasida esa jabrlanuvchi ma'naviy zararni qoplashni talab qilish huquqiga ega.

Ma'naviy zarar tushunchasi tuhmat ishlarida alohida ahamiyatga ega. Bu jabrlanuvchining ruhiy azob-uqubatlari, ijtimoiy munosabatlardagi noqulayliklar, obro'sining pasayishi kabi holatlarni o'z ichiga oladi. Sudlar ma'naviy zarar miqdorini belgilashda ishning barcha holatlarini, jumladan, tuhmatning tarqalish doirasi, uning davomiyligi va jabrlanuvchining shaxsiy xususiyatlarini hisobga oladi.

Amaliy misol sifatida ommaviy axborot vositalarida sodir etilgan tuhmat holatlarini keltirish mumkin. Masalan, gazeta yoki internet nashrida tadbirkor haqida uning noqonuniy faoliyat bilan shug'ullanayotgani haqida yolg'on ma'lumot e'lon qilinsa, bu uning ishchanlik obro'siga jiddiy zarar yetkazadi. Bunday holatda jabrlanuvchi sudga murojaat qilib, ma'lumotni rad etish, ma'naviy zararni qoplash va hatto jinoiy javobgarlikni qo'llashni talab qilishi mumkin.

Yana bir misol sifatida ijtimoiy tarmoqlardagi holatlarni ko'rish mumkin. Fuqarolar o'rtasidagi shaxsiy kelishmovchiliklar natijasida bir shaxs ikkinchisi haqida yolg'on ma'lumotlarni ommaviy tarzda tarqatadi. Bu esa jabrlanuvchining nafaqat shaxsiy hayotiga, balki kasbiy faoliyatiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Sud amaliyotida bunday holatlar ko'payib borayotgani kuzatilmoqda.

Tuhmatning oldini olish masalasi ham dolzarb hisoblanadi. Buning uchun, avvalo, jamiyatda huquqiy madaniyatni oshirish, axborotdan foydalanish madaniyatini shakllantirish zarur. Fuqarolar tarqatayotgan ma'lumotlarining haqqoniyligiga ishonch hosil qilmasdan turib ularni e'lon qilmasliklari lozim. Shuningdek, ommaviy axborot vositalari va blogerlar uchun axborot tekshiruv (fact-checking) mexanizmlarini kuchaytirish muhimdir.

Tuhmat (defamatsiya) masalasi xorijiy davlatlar qonunchiligida ham muhim o'rin tutadi va u odatda shaxsning sha'ni, qadr-qimmatini va ishchanlik obro'sini himoya qilishga qaratilgan normalar orqali tartibga solinadi. Biroq turli huquq tizimlarida tuhmatga nisbatan yondashuvlar bir-biridan farq qiladi, xususan, uni jinoyat sifatida baholash yoki faqat fuqarolik-huquqiy javobgarlik doirasida ko'rib chiqish masalasida turlicha pozitsiyalar mavjud.

Anglo-sakson huquq tizimiga mansub davlatlarda, jumladan AQSh va Buyuk Britaniyada tuhmat asosan fuqarolik-huquqiy delikt sifatida qaraladi. AQSh qonunchiligida tuhmat (libel va slander shakllarida) bo'yicha da'volar sud orqali ko'rib chiqiladi va asosiy e'tibor jabrlanuvchiga yetkazilgan zararni qoplashga qaratilgan. Bu yerda muhim jihat shundaki, so'z erkinligi juda keng himoya qilinadi. Ayniqsa, ommaviy shaxslarga nisbatan tuhmatni isbotlashda "actual malice" (ya'ni ma'lumotning yolg'on ekanligini bilib turib yoki beparvolik bilan tarqatish) standarti qo'llaniladi. Bu esa da'vogar uchun isbotlash yukini ancha og'irlashtiradi.

Buyuk Britaniyada ham tuhmat asosan fuqarolik ishlari doirasida ko'rib chiqiladi. 2013 yilda qabul qilingan "Defamation Act" tuhmat ishlarini tartibga solishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, u yerda "jiddiy zarar" (serious harm) mezoni joriy etilgan. Ya'ni, da'vogar sudga murojaat qilishi uchun tuhmat natijasida uning obro'siga jiddiy zarar yetkazilganini isbotlashi lozim. Shuningdek, mazkur qonunda "haqiqat", "adolatli fikr" va "jamoat manfaatidagi bayonot" kabi himoya vositalari nazarda tutilgan.

Kontinental Yevropa davlatlarida esa tuhmatga nisbatan ancha qat'iy yondashuv kuzatiladi. Masalan, Germaniya qonunchiligida tuhmat jinoiy huquq doirasida ham tartibga solinadi. Germaniya Jinoyat kodeksida (Strafgesetzbuch) shaxsning sha'ni va obro'siga putur yetkazuvchi yolg'on ma'lumot tarqatish uchun jinoiy javobgarlik belgilangan. Shu bilan birga, jabrlanuvchi fuqarolik tartibida ham o'z huquqlarini himoya qilishi mumkin.

Fransiyada ham tuhmat (diffamation) jinoiy huquq normalari bilan tartibga solinadi. 1881 yilgi Matbuot to'g'risidagi qonunga muvofiq, shaxs haqida yolg'on ma'lumot tarqatish jinoyat hisoblanadi va buning uchun jarima yoki boshqa jazo choralari qo'llaniladi. Shu bilan birga, Fransiya qonunchiligida ommaviy shaxslar va xususiy shaxslar o'rtasida farq qilinib, ularga nisbatan turlicha huquqiy standartlar qo'llaniladi.

Rossiya Federatsiyasi qonunchiligida ham tuhmat uchun javobgarlik nazarda tutilgan. Rossiya Jinoyat kodeksida tuhmat alohida modda sifatida belgilangan bo'lib, u shaxsning sha'ni va qadr-qimmatiga putur yetkazuvchi yolg'on ma'lumot tarqatish deb ta'riflanadi. Shuningdek, ma'muriy va fuqarolik-huquqiy mexanizmlar ham mavjud bo'lib, jabrlanuvchi ma'naviy zararni qoplashni talab qilishi mumkin.

Osiyo davlatlarida ham tuhmatga nisbatan turlicha yondashuvlar mavjud. Masalan, Yaponiyada tuhmat jinoiy huquq doirasida ham ko'rib chiqiladi, ammo sud amaliyotida so'z erkinligi va jamoat manfaati omillari ham hisobga olinadi. Janubiy Koreyada esa hatto haqiqatga mos keluvchi, ammo shaxsning obro'siga zarar yetkazuvchi ma'lumotlarni tarqatish ham muayyan holatlarda javobgarlikka sabab bo'lishi mumkin.

Xalqaro huquq nuqtai nazaridan, tuhmat masalasi inson huquqlari bilan bog'liq holda ko'rib chiqiladi. Inson huquqlari bo'yicha Yevropa sudi amaliyotida so'z erkinligi va shaxsning obro'sini himoya qilish o'rtasida muvozanatni ta'minlash asosiy prinsip sifatida belgilangan. Sud qarorlarida, odatda, har bir aniq holat bo'yicha ushbu ikki huquq o'rtasidagi nisbat baholanadi.

Umuman olganda, xorijiy davlatlar qonunchiligini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, tuhmatga qarshi kurashishda ikki asosiy yondashuv mavjud: biri — uni jinoiy huquq orqali jazolash, ikkinchisi — fuqarolik-huquqiy mexanizmlar orqali zararni qoplash. Zamonaviy tendensiyalarda esa ko'plab davlatlar jinoiy jazolarni yumshatish va asosiy e'tiborni fuqarolik-huquqiy himoyaga qaratishga intilayotgani kuzatiladi. Bu esa so'z erkinligini ta'minlash bilan bir qatorda shaxsning sha'ni va qadr-qimmatini himoya qilish o'rtasidagi muvozanatni saqlashga qaratilgan.

Xalqaro huquqda ham tuhmat masalasi keng yoritilgan. Inson huquqlari bo'yicha xalqaro hujjatlarda shaxsning sha'ni va obro'sini himoya qilish huquqi e'tirof etilgan. Shu bilan birga, so'z erkinligi bilan tuhmat o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash muhim vazifa sifatida qaraladi. Demokratik jamiyatda har bir shaxs o'z fikrini erkin bildirish huquqiga ega, ammo bu huquq boshqalarning huquqlarini buzmasligi kerak.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, tuhmat fuqarolarning huquq va erkinliklariga jiddiy tajovuz qiluvchi huquqbuzarlik bo'lib, uning huquqiy tahlili kompleks yondashuvni talab qiladi. Uning tushunchasi, tarkibiy elementlari, haqoratdan farqli jihatlari, huquqiy oqibatlari va profilaktika choralari chuqur o'rganilishi lozim. Bu orqali jamiyatda adolat, qonuniylik va o'zaro hurmat tamoyillarini mustahkamlash mumkin

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi. 2025 yil 26 dekabr. <https://president.uz/uz/lists/view/8834>
2. Таштемиров, А. А. "Вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўйича ички ишлар органларининг ҳамкорлиги." O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali 2.25 (2023): 32-40.
3. Таштемиров, А. А. "Ҳуқуқбузарлик содир этилишининг сабаблари ва шароитларини аниқлаш ва бартараф этиш фаолиятини такомиллаштириш йўналишлари." So 'ngi ilmiy tadqiqotlar nazariyasi 6.12 (2023): 454-461.
4. Таштемиров, А., and X. Юлдошев. "Ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширишда оммавий ахборот воситалари ва блогерлар билан ҳамкорликнинг ўзига хос жиҳатлари." Академические исследования в современной науке 3.17 (2024): 55-61.
5. Таштемиров, А. А. "Ахборот технологиялари орқали содир этиладиган жиноятларни фош этишнинг ҳуқуқий ва ташкилий жиҳатлари." World of Science 6.6 (2023): 169-175.
6. Тоштемиров, А. "Киберфирибгарлик билан боғлиқ жиноятларнинг пайдо булиш ва ривожланиш тарихи." Общество и инновации 3 (2022): 11.
7. Таштемиров, А. А., and С. А. Калауов. "Йўл ҳаракати хавфсизлиги ривожланиш концепциясининг истиқболлари ва киберхавфсизлигини таъминлаш зарурати." barqarorlik va etakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali 2.8 (2022): 245-250.